

КУЛЬТУРНО-ІДЕОЛОГІЧНІ ВЗАЄМИНИ ВОРОБКЕВИЧІВ ТА БАРВІНСЬКИХ (НА МАТЕРІАЛІ ЛИСТУВАННЯ ТА СПОГАДІВ)

Ольга Меленчук. Культурно-ідеологічні взаємини Воробкевичів та Барвінських (на матеріалі листування та спогадів).

У статті з'ясовується значення епістолярної спадщини братів Барвінських та Воробкевичів для українського літературознавства. Проаналізовано історію взаємин братів Барвінських із Воробкевичами та їх вплив на національно-культурне відродження Галичини та Буковини II пол. XIX ст.

Ключові слова: Листування, „Руська бесіда”, спогади, просвітницький рух, роковини Т. Шевченка.

Ольга Меленчук. Культурно-идеологические отношения Воробкевичей и Барвинских (на материале переписки и воспоминаний).

В статье выясняется значение эпистолярного наследия братьев Барвинских и Воробкевичи для украинского литературоведения. Проанализированы истории взаимоотношений братьев Барвинских с Воробкевичами и их влияние на национально-культурное возрождение Галичины и Буковины во II пол. XIX в.

Ключевые слова: Переписка, „Русская беседа”, воспоминания, просветительское движение, годовщина Т. Шевченко.

Olga Melenchuk. Cultural and ideological relations of Vorobkevych and Barvinsky (based on correspondence and memoirs).

The article attempts to clear up the importance of epistolary heritage of brothers Barvinsky and Vorobkevicha for Ukrainian literature. It was analyzed the history of relations between brothers Barvinsky and Vorobkevicha and their influence with national and cultural revival of Galicia and Bukovina in the second half of the nineteenth century.

Keywords: Correspondence, „Rus'ka besida”, memories, educational movement, anniversary of Taras Shevchenko.

Почесне місце в історико-культурному житті Галичини та Буковини II половини XIX ст. посідає діяльність братів Барвінських та Воробкевичів. Нині представників двох унікальних родин можна назвати справжніми світочами, які допомогли не тільки зберегти національну єдність українців, консолідувати і примножувати мовні та культурні традиції української нації, але й вивести культуру західноукраїнських земель на новий етап розвитку.

Про діяльність найвидатніших представників родини Барвінських в особі братів Олександра, Володимира та Осипа широкому загалові нині мало що відомо. Однак кожен із них був причетний до історії національного відродження Галицької України. Приміром, Олександр Барвінський – постать багатогранна, відомий насамперед як громадсько-політичний діяч, публіцист, редактор, видавець, освітньо-педагогічний діяч. Сучасна дослідниця С. Романюк зауважує, що „[...] його практична діяльність у царині педагогіки значно вплинули не тільки на розвиток українського шкільництва в Галичині, а й на створення культурно-історичних засад національної системи освіти і виховання, на закладення педагогічних традицій” [17, с. 80]. Завдяки Олександрові Барвінському у Тернополі було започатковано видання педагогічної бібліотеки „Руська історична бібліотека”. Ол. Барвінський сприяв виданню україномовних підручників для шкіл, створював місцеві філії товариства „Просвіта” та „Руської Бесіди”, заснував читальні, очолював Наукове товариство імені Шевченка. Брати Олександра – Осип та Володимир теж брали активну участь у громадському житті. Володимир Барвінський відомий як історик, літературний критик, публіцист, видавець. Також він був засновником і першим редактором авторитетного галицько-українського часопису „Діло”, у 70-80-ті рр. XIX ст. відбувся як лідер народовців. Будучи священником, Осип Барвінський присвятив себе більше літературі, зокрема у жанрі прози та історичної драматургії. Не дивно, що Ос. Барвінський разом із братом Олександром долучалися до редагування творів братів Воробкевичів.

Духовне пробудження буковинських українців у другій половині XIX ст. насамперед пов'язане із іменами Ю. Федьковича та братів-однодумців Воробкевичів. Сидір та Григорій Воробкевичі так само, як брати Барвінські належали до активних членів громадсько-культурного життя краю, сприяли утвердженню української мови, літератури та культури на живій народній основі. Привертає увагу багатогранна діяльність Сидора Воробкевича – відомого письменника, композитора, музично-культурного діяча, педагога, видавця, православного священника на Буко-

вині. Молодший брат Сидора Воробкевича – Григорій – український письменник та громадський діяч Буковини відзначився „у відстоюванні народних мовно-поетичних засад освіти і письменства краю, у змаганнях проти насаджування москвофілами згубного „язичія”” [16, с. 136]. Наприклад, у своїх спогадах Ол. Барвінський про становище буковинців у другій половині XIX ст. пише так: „[...] на Буковині народна свідомість була тоді ще вельми слаба, а крім кількох одиниць (до передових належали оба Воробкевичі) тамошня руська інтелігенція була в части знімчена, в части зрумуншена а в части знов запаморочена об'єдинительною ідеєю. Я переконався, що підвалини до ширшої народної роботи ще вельми хиткі і що свідомих русинів (між тими обох Воробкевичів) жде тяжка боротьба з неприязними живлами і що задача їх незвичайно трудна” [1, с. 249]. Цінними є спогади та епістолярна спадщина Барвінських та Воробкевичів, які збереглися до нашого часу і дають можливість реконструювати історію зв'язків галичан із буковинцями, їх тісні творчі контакти та й загалом історію національно-культурного відродження другої половини XIX – початку XX ст.

Предметом для розгляду та аналізу стали видані у 2004 році „Спомини з мого життя” Ол. Барвінського та чисельне листування братів Барвінських із Воробкевичами, зібране та надруковане О. Маковеєм у газеті „Руслан” протягом 1907 – 1908 рр. під назвою „Матеріали до історії зносин галичан з буковинцями”.

Про своє знайомство з братами Воробкевичами Ол. Барвінський пригадує на сторінках спогадів в окремому параграфі, що має назву „Знакомство з Воробкевичами”. Автор характеризує Сидора та Григорія, зокрема пише: „Данило Млака (псевдонім Сидора Воробкевича. – О. М.) був чоловік широї і сердечної поетичної вдачі, справдешній народовець” [1, с. 101] та „его брат Григорій [...] був більше замкнений в собі, суворий, поважний і сумовитий, на що чимало впливали его родинні відносини. Він був вдовець...” [1, с. 101]. Також Ол. Барвінський дає оцінку їх творчим нахилам та говорить про впливи їхнього становлення на полі українства. „Обидва Воробкевичі винесли тільки з рідної хати деяку свідомість руського роду і мови, – стверджує Ол. Барвінський, – але німецькі і волоські шкільні впливи опісля вельми приглушили і сю свідомість і знане рідної мови. А що опісля крім німецьких та волоських книжок попадали їм у руки видані змосковщеною старословенщиною, отже й під таким впливом почали вони писати листи й перші руські твори, а їх переписка зо мною і моїми братами оповіщена в „Руслані” проф[есором] Маковеєм, дає найкрасший образ, як поступенно у них вироблялася літературна мова. Обидвом достарчав я українських видань Шевченка, Вовчка, Куліша, народних дум і пісень і ин[ші], а крім того історичних творів Костомарова, до чого обидва мали незвичайне замиловане” [1, с. 101]. Особливо брати Барвінські дбали, аби Воробкевичі були забезпечені творами найбільш популярних на той час українських письменників. Окрім того, радили цікавитися й світовою літературою, зокрема звертати увагу на творчість В. Шекспіра, А. Міцкевича, Й. Гете, Ф. Шіллера та ін., що добре вплинуло б на виховання їхніх літературних уподобань, і, як зауважив Ос. Барвінський в одному із листів до С. Воробкевича, „через те зробиться Ваш голос сильнішим та забитнішим, що до штуки” [11, с. 3]. У листуванні подібних порад знайдеться чимало. Також Барвінські всіляко сприяли Воробкевичам в їхніх творчих починаннях: займалися редагуванням творів та їх публікацією. Ол. Барвінський, як один із ініціаторів створення літературно-наукового журналу „Правда”, часто в листах до С. Воробкевича повідомляв про роботу періодичного видання, яке на той час було дуже популярним, а найбільше запрошував активно писати літературні твори з можливістю друкуватися у журналі.

Брати Барвінські давали С. Воробкевичу цілком слушні практичні поради щодо удосконалення свого письменницького пера. Зосібна радили більше читати, причому українських авторів, щоб покращувати свої знання з мови, збагачувати її. „Малюнок словами залежить від его знання мови: чим лучче уміє автор мову, тим красші его малюнки – его образи”, – писав в листі до С. Воробкевича Ос. Барвінський [12, с. 3]. Пропонували повсякденно звертатися до народної пісні, прислів'їв та приказок. Словом, збирати фольклор, пізнавати етнографію й вивчати історію українського народу та рідного краю – ось пріоритетні завдання для Воробкевичів. Ос. Барвінський, звертаючись до С. Воробкевича, говорив: „Нині я тебе прошу и дуже прошу въ имени цілої Русі-України – виучи, пізнай, зрозумій народні звичаї, обичаї того нашого народа, що жие на нашій славній Буковині. [...] найлучче буде якъ ти самъ будеш розпитував людей про їхъ звичаї, собі записував, порівнював изъ звичаями и обичаями других околицъ нашого краю” [13, с. 3]. На думку Барвінських, культурний поступ буковинців та краю в цілому залежав передовсім від братів Воробкевичів та Ю. Федьковича. „Ми всю надію на Васъ Батьку кобзарю покладаємо, що ви намъ

засвітите тою зіркою будущею и утнете на нашій голосній кобзі: „щобъ нехотя усі почули», – писав до С. Воробкевича Ол. Барвінський [9, с. 3]. „Отримавши відъ Бога даръ віщий ти его повинень розвивати и старатися привести людей нетямущихъ, сліпихъ и глухихъ на дорогу праву”, – продовжував автор листа [8, с. 3]. Редагуючи надіслані С. Воробкевичем твори, Ол. Барвінський найперше відзначав у ньому ліричний, а вже потім прозовий і драматичний талант. „Загально сказати, Ви у ліричній поезії сильніші якъ у епічній, – стверджував Ол. Барвінський, – але через те не можна заперечити, що Ви не епикомъ. Ми маємо велику надію колись въ Васъ зобачити такого епіка якъ Квітку або Мицькевича...” [10, с. 3]. Щодо драматичних творів, то Ос. Барвінський радив орієнтуватися на драматургію Шекспіра і з неї вчитися.

Попри те, що Ос. Барвінський бачив С. Воробкевича у когорті найталановитіших письменників таких, як Т. Шевченко, Г. Квітка-Основ'яненко, все ж таки доволі часто критикував творчість буковинського письменника, зокрема радив С. Воробкевичу більше працювати над формою творів, бо подекуди вона „не естъ завсідни викінчена або вдосконалена, вилагоджена” [14, с. 3]. Такі зауваження з боку Ос. Барвінського були цілком виправдані. Він як критик прагнув показати письменнику ті хиби, які суттєво впливали на якість художнього твору. „Братіку мій єдиний, душенко щира, – звертався до С. Воробкевича Ос. Барвінський, – я бажаю, щобъ ти з кожним днем щоразъ висше й висше взлітавъ, щобъ ти виробив собі сталу доскональну форму чисто народню. И хотяй ти тепер взлітаєшь і собі форму виробляєшь, то однакожь подибаєтця у тебе блудъ якийсь, похибка, и якъ би я тую похибку передъ тобою затаїв такъ втогді тибъ подумав, що тамъ нема похиби, що то уже добре, и зробившись ту саму похибу и другий разъ въ иншімъ творі; а такимъ чином не причинявби ся я до твого поступу а вспинявбимъ его; якъ жежъ я твою похибу вискажу и після моєї сили тобі роз'ясню, ти пізнаєшь сю похибу и поправиш и вже въ наступаючій творі сеї похиби не буде. Такимъ чином будеш ти влітав що разъ висше й висше” [14, с. 3], – висновує Ос. Барвінський. С. Воробкевич здебільшого приймав зауваження своїх критиків, але були випадки, коли автор не погоджувався із різкими зауваженнями опонентів. Інколи в листах розгорталася гостра дискусія. Наприклад, в одному із листів до Ос. Барвінського, С. Воробкевич висловлював незадоволення критикою на свій історичний твір „Наливайко”. Думка, висловлена С. Воробкевичем, що, мовляв, гіршої критики „і від самих ляхів учикувати не можу” [3, с. 3] справді обурила Ос. Барвінського. Насправді критик не очікував такої реакції з боку письменника. „Скільки я товаришів, приятелів, а навіть і ворогів мав и маю, а ні жаден такого суду обь мені не дав, який довелось мені прочитати від тебе, котрого я до найширшихъ прилічав, – ще разъ кажу, и ворогъ мій найзавзятіший непосудивъ мене такъ, якъ ти у своїмъ листі. [...] Ти „кажеш до мене: „ти критику на мого Наливайка уже написавъ, гіршої и від самих ляхів очікувати не можу”. Чи так, брате, ти справді думавъ, якъ написавъ? Чи справді я у моїй критиці на „Наливайка” гірший ляха? Ляха? питаю; – Поглянь, брате мій, ще разъ на мої листи до тебе писані, почавши відъ першого ажъ до послідного, перечитай їх ще разъ, розбери, розважъ и суди: Яка у мене думка? Якої я гадки и мисли? [...] Лучче було мені ножакою въ груди дати, щобъ я не чувъ такого слова – суду відъ Тебе, мого товариша” [15, с. 3]. Ос. Барвінський вважав себе справжнім українцем, „русиномъ щиримъ – живимъ русиномъ”, тому десь трохи різкі репліки з боку С. Воробкевича були надто образливими для нього. Однак можна виправдати і самого Воробкевича, зрозуміти його настрої. Тяжкі обставини сімейного життя (хвороба дружини та дітей) не додавали письменнику оптимізму. Підтвердженням є лист С. Воробкевича до Ол. Барвінського від 18 квітня 1870 р.: „Тяжко я, братічку, жию. Через ціліську Божу довгу зиму хорувала моя жена і діти, і лікар ще і сьогодні до нас загощає. Сумні і гіркі великодні святки. Но що діяти? Надіюсь, що разъ лучше стане і знов жию і тішусь, що бачу втішних, щасливих людей. У такій борбі за тим насущним хлібом легко додумати ся, що і остатна потішниця, сьвятая Муза, чоловіка відцурає ся, десь на мандрівку...” [4, с. 3]. Література була чи не найкращим порятунком і засобом для виживання. До створення своїх творів письменник підходив дуже трепетно, переймався подальшою їх долею. Ймовірно, лист С. Воробкевича до Ос. Барвінського був тільки спалахом недоброго настрою, бо характер наступних листів має доволі позитивне значення та говорить тільки про велику приязнь та дружбу. „Приконавъ я ся, Олексю й Осипе, – зазначає пізніше С. Воробкевич, – що на цілу Галичину нема таких синів, як ви два, таких щирих дітей матери Руси. Ви у мене великі и най дієся меже нами що небудь, най зьявиться меже нами яке небудь непорозумініє, я все васъ любити й шанувати буду” [5, с. 3].

Епістолярій Воробкевичів-Барвінських розкриває багато цікавих та малоз'ясованих фактів із життя видатних діячів. Мабуть, не буде помилкою вважати взаємини Воробкевичів та

Барвінських суспільнокорисними, оскільки такий союз сприяв культурному розвитку Галичини, а особливо Буковини. Завдяки спільним ідеологічним поглядам представники обох родин мали можливість впливати на культурний поступ західноукраїнських земель. Відомо, що в 70-90-х роках С. Воробкевич багато часу приділяв громадській справі. Виступав активним членом багатьох установ і товариств у Чернівцях, зокрема, деякий час очолював громадсько-освітню організацію „Руську бесіду”, був засновником та співробітником українського літературно-мистецького журналу „Буковинська зоря” тощо. У Галичині з ініціативи Ол. Барвінського, представника народовського напрямку, створено місцеву філію товариства „Просвіта” (1875), а також „Руську бесіду”. Причому члени осередків галицької та буковинської „Руської бесіди” мали тісні взаємозв'язки. Контакти Воробкевичів із Барвінськими давали змогу влаштовувати спільні заходи, обмінюватися ідеями щодо піднесення національно-культурного життя Західної України. Найголовнішим завданням, яке ставили перед собою просвітники – було служити рідному „руському” народу. Громадський рух, який посилювався з кінця 60-х рр. XIX ст., поступово збагачувався новими членами. Приміром, Ос. Барвінський в листі до С. Воробкевича від 7 серпня 1867 р. пропонує своєму адресатові детальніше дізнатися про позицію (патріотичну, релігійну, літературну) свідомих українців, які прагнули приєднатися до когорти активних громадян, зокрема Ізидора Мартиновича (катехит і учитель української мови в реальній школі), Касіяна Стратулата (богослов), Григорія Воробкевича (письменник, брат Сидора Воробкевича) та детальніше з'ясувати спрямування новоутворених громад. Ос. Барвінський радить звернути увагу С. Воробкевичу, на те, щоб нові члени товариств чітко розуміли співвідношення між великоруським та малоруським народом та свою ідентифікацію із малорусинами. Із вуст Ос. Барвінського це звучить так: „Ми малоруський народ, не ляхи – а наша політична сповідь и вірою и політична ціль єсть: „Славянь усіхъ въ одній семѣ / Побачить хочеть ся мині”, и то в федеративнім панстві, де наш народ своєх питомих характерів не потер яв а розвивав природно” [15, с. 3]. Щодо релігійної приналежності Ос. Барвінський зазначає: „ми хочемо бути православними – а не уніатами – не католиками” [15, с. 3] й література має творитися живою мовою українського народу, і обов'язково у своїй діяльності керуватися правдою і справедливістю.

Ініціативною громадою (однаковою мірою це стосувалося як „просвітян”, так і членів „Руської бесіди”) влаштовувалися різноманітні літературно-музичні вечори, концерти, заходи на пошанування пам'яті Т. Шевченка з метою покращення контактів між українцями Галичини та Буковини. Найбільший вплив на патріотичне виховання та становлення світоглядних засад українців, формування просвітницького руху та громадсько-політичного життя мала творчість Т. Шевченка. В час, коли територія України була поділена між двома імперіями (Російською та Австро-Угорською), ім'я поета гордо звучало як на Заході, так і на Наддніпрянщині. Не змогли перешкодити розвитку національно-культурного життя української громади, не завадили відкрито говорити про значення творчості Т. Шевченка для української культури ні Валуєвський циркуляр (1863), ні Емський указ (1876), метою яких було знищення української мови та культури. Актуальною є думка П. Мовчана: „ідеологія Тараса Шевченка сформувала українську націю, українську державу і, без сумніву, його ідеологія впливатиме на всі стани прийдешні й сьогоднішні” [2, с. 4]. Шевченківська тема була актуальною і в листуванні Воробкевичів та Барвінських. Зважаючи на мовну проблему Воробкевичів, брати Барвінські неодноразово радили для кращого засвоєння та доброго володіння українською мовою не тільки читати, а й вивчати напам'ять поезію Т. Шевченка. Приміром, сам Ол. Барвінський переписав і вивчив напам'ять Шевченків „Кобзар”. Буковинці, звичайно, вважали такі поради дуже цінними і корисними. „Меже Вашими радами, – пише в листі до братів Барвінських С. Воробкевич, – една мені дуже подобалася т. є. учитися на пам'ять поезії Тараса, Куліша и д. бо [...] лиш таким способом мож собі соріат verborum (з лат. перекладається як „багатослів'я”. – О. М.) преобріти и з рожными формами ознакомитися” [6, с. 3]. Крім того, Барвінські та Воробкевичі долучалися до популяризації творчості Шевченка та його імені. Із листування відомо, що Барвінські працювали над укладанням творів Шевченка, готували їх до друку. Більшою мірою стосувалося це Ол. Барвінського, який, упорядковуючи навчальну книжку для середньої школи „Руську читанку”, подав чимало творів Т. Шевченка. Особливо Барвінські та Воробкевичі дбали про вшанування пам'яті поета, зокрема активно брали участь в організації та проведенні шевченківських вечорів. Знаючи про музичний талант С. Воробкевича, Ол. Барвінський часто в листах до нього спонукав і висловлював прохання створити музику до творів поета. Це, безумовно, мало позитивний вплив на Воробкевича, оскільки, високо цінуючи творчість Т. Шевченка і щиро нею захоплюючись, він

збагатив шевченкіану багатьма музичними творами на слова поета. Саме С. Воробкевич перший із західноукраїнських композиторів почав писати музику до поетичних творів Т. Шевченка. С. Воробкевич у листі до Ол. Барвінського від 26 лютого 1867 року писав: „Т. Шевченко нам просвітив дорогу, он нам зорвав з очей густу заслону, он нам показав шо наша мова здобна до віображень наіглибокших чувств и наивиших гадок – виличаимо и по смерти того, котрий нам много прислужився; виличаимо его не лиш споминками и панахидами, виличаимо его, яко его щирі і вірні наслідники такими ділами щоб наша мова, наша дума-пісня чим далі краши розвивалась и щоб он сердешний и гробі нами утішился” [7, с. 3]. Радилися галичани з буковинцями й щодо публікації споминів про шевченківські дні. Отже, у Барвінських та Воробкевичів було багато спільних тем та ідей, які поступово втілювали у життя. Значна увага все-таки приділялася становленню та розвитку шевченкознавства у Західній Україні.

Задля просування української справи на Заході України, брати Барвінські та Воробкевичі намагалися бути згуртованими, підтримували зв'язки не тільки листовно, але й особистими зустрічами, щоправда, вони траплялися не часто. Однак про деякі з них відомо зі спогадів Ол. Барвінського. Вперше гостював автор мемуарів у С. Воробкевича під час святкових заходів на честь заснування Чернівецького університету у 1875 році. Тоді Ол. Барвінський мав змогу ближче познайомитися із членами родини С. Воробкевича, а також буковинськими народовцями, осередком яких було товариство „Руська бесіда”. Все це, безумовно, мало позитивний вплив як на укріплення відносин, так і на вироблення спільних стратегій. Наступна поїздка Ол. Барвінського до Чернівців відбулася більше ніж за десять років. Пов'язана вона із декламаційно-музичними вечорницями на честь 25-літньої літературної діяльності С. Воробкевича. В урочистій промові Ол. Барвінський зазначав, що національне пробудження буковинського краю відбулося завдяки діяльності Ю. Федьковича та С. Воробкевича. Аналізуючи письменницьку та музичну спадщину ювіляра, автор промови виснував: „Данило Млака не тільки поет буковинський, але став руським народним поетом” [1, с. 392]. Підсумовуючи, варто зазначити, що взаємини Барвінських із Воробкевичами мали цілеспрямований характер. Листування та спогади відображають спосіб життя авторів, особливості літературної роботи, діяльності осередків „Руської бесіди” й „Просвіти” та в цілому розвій національно-культурного відродження у Галичині та на Буковині.

Література

1. Барвінський О. Спомини з мого життя / [Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич] / О. Барвінський. – К. : Смолоскип, 2004. – 528 с.
2. Букет Є., Загородня О. Шевченкові заповіді і сьогодення / Євген Букет, Оксана Загородня // Слово Просвіти. – 2009. – Ч. 21 (502). – 28 травня – 3 червня. – С. 4–5.
3. Лист Із. Воробкевича до братів Барвінських, липень 1867 р. // Руслан. – 1907. – Річник XI. – Ч. 188. – С. 3.
4. Лист Із. Воробкевича до Олександра Барвінського, квітень 1870 р. // Руслан. – 1908. – Річник XII. – Ч. 216. – С. 3.
5. Лист Із. Воробкевича до братів Барвінських, серпень 1869 р. // Руслан. – 1908. – Річник XII. – Ч. 198. – С. 3.
6. Лист Із. Воробкевича до братів Барвінських, грудень 1866 р. // Руслан. – 1907. – Річник XI. – Ч. 102. – С. 3.
7. Лист Із. Воробкевича до Олександра Барвінського, лютий 1867р. // Руслан. – 1907. – Річник XI. – Ч. 118. – С. 3.
8. Лист Олександра Барвінського до Із. Воробкевича, 1866 р. // Руслан. – 1907. – Річник XI. – Ч. 76. – С. 3.
9. Лист Олександра Барвінського до Із. Воробкевича, листопад 1866 р. // Руслан. – 1907. – Річник XI. – Ч. 86. – С. 3.
10. Лист Олександра Барвінського до Із. Воробкевича, листопад 1866 р. // Руслан. – 1907. – Річник XI. – Ч. 88. – С. 3.
11. Лист Осипа Барвінського до Із. Воробкевича, грудень 1866 р. // Руслан. – 1907. – Річник XI. – Ч. 99. – С. 3.
12. Лист Осипа Барвінського до Із. Воробкевича, квітень 1867 р. // Руслан. – 1907. – Річник XI. – Ч. 133. – С. 3.
13. Лист Осипа Барвінського до Із. Воробкевича, квітень 1867 р. // Руслан. – 1907. – Річник XI. – Ч. 139. – С. 3.
14. Лист Осипа Барвінського до Із. Воробкевича, травень-червень 1867 р. // Руслан. – 1907. – Річник XI. – Ч. 159. – С. 3.
15. Лист Осипа Барвінського до Із. Воробкевича, серпень 1867 р. // Руслан. – 1907. – Річник XI. – Ч. 192. – С. 3 ; Ч. 193. – С. 3 ; Ч. 195. – С. 3.
16. Письменники Буковини другої половини XIX – першої половини XX століття : Хрестоматія. Частина I / Упор. Б. І. Мельничук, М. І. Юрійчук. – Чернівці : Прут, 2001. – 800 с.
17. Романюк С. Олександр Барвінський – публіцист, редактор, видавець : монографія / Світлана Романюк ; НАН України, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника ; відп. ред. Л. В. Сніцарчук. – Львів, 2009. – 376 с.